

Zólyomi Gábor (1963) nyelvész, assziriológus, az ELTE BTK Assziriológia és Hebraisztika Tanszékének vezetője. Kutatási területe az ókori Mezopotámia kultúrája, akkád és sumer irodalom és nyelv-tan.

Digitális sumerológia

Zólyomi Gábor

A mikor e sorok írója majd húsz évvel ezelőtt Komoróczy Gézánál sumer nyelvű szövegekkel kezdett el foglalkozni, akkor ez sok tekintetben romantikus vállalkozásnak tűnt. A sumer nyelvnek ugyanis abban az időben egyáltalán nem létezett szótára. A szövegekben felbukkanó szavakat elsősorban a Komoróczy által létrehozott sumer lexikográfiai repertórium segítségével próbáltuk értelmezni. Ez az elnevezés egy katalógusszekekrényi, alfabetikusan rendezett cédulagyűjteményt takart. A cédulákat Komoróczy és mi, a diákjai készítettük fáradságos munkával a szakirodalom szöszedeteinek kicédulázásával. Arra szolgáltak, hogy megkönnyítsék az egyes szavak jelentését tárgyaló szakirodalom megtalálását.

A szavak jelentésénél csak a szavakat tartalmazó szövegekhez volt nehezebb hozzájutni. Az irodalmi szövegek kiadásai gyakran csak kéziratokban léteztek, melyeket szamizdatként xeroxoztak azok a szerencsések, akik valamilyen módon hozzájuthattak. A már publikált szövegek kiadásai nehezen elérhető szakfolyóiratokban jelentek meg, nem léteztek az ismert szövegeket mindenki számára hozzáférhetővé tevő sztenderd sorozatok. Az adminisztratív szövegek publikálása gyerekcipőben járt, nem érte el azt a kritikus mennyiséget, mely már megbízható eredményekkel kecsegtetett volna.

Általában a helyzetet az jellemezte, hogy egy fiatal kutatónak jelentős időt kellett szánnia arra, hogy a kutatása tárgyát képező szövegeket a maga számára hozzáférhetővé tegye. Mire ezt megtette, már nem biztos, hogy fiatal kutató volt.

Ha valaki napjainkban szeretne sumer nyelvű szövegekkel foglalkozni, gyökeresen más helyzettel találja magát szembe. Bár a sumer nyelvnek még mindig nem létezik átfogó, modern nyomtatott szótára, létezik egy online sumer szótár, mely sokkal többre képes, mint egy hagyományos szótár. A Pennsylvania Sumerian Dictionary projekt honlapján (<http://psd.museum.upenn.edu/epsd/index.html>) elérhető szótárban keresni lehet szóalak és jelek alapján, adatokat kaphatunk a lemmák előfordulásáról a különböző korszakokban, és az igealakok jelentős részéhez gombnyomással morfológiai elemzést rendelhetünk.

A fennmaradt sumer szövegek négy nagy csoportra oszthatók: adminisztratív szövegek, irodalmi szövegek, lexikális szövegek és történeti feliratok. Az adminisztratív szövegek legnagyobb korpuszai online elérhetők a Cuneiform Digital Library Initiative projekt (a továbbiakban: CDLI) honlapján (<http://cdli.ucla.edu/>) keresztül. Itt a szövegek kereshető átírása mellett a legtöbb szöveg tudományos tanulmányozásra alkalmas fényképe is megtalálható.

A sumer irodalmi szövegek legnagyobb része elérhető tudományos átírásban és angol fordításban az Electronic Text Corpus of Sumerian Literature (a továbbiakban: ETCSL) projekt honlapján (<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>), ahol a keresőprogrammal a szóalak mellett lemmákra is kereshetünk. A lexikális szövegek pedig elérhetők a Digital Corpus of Cuneiform Lexical Texts projekt honlapján (<http://cdli.ucla.edu:16080/dcclt/>). E két utóbbi projekt szervesen kapcsolódik a pennsylvaniai sumer szótárhoz, az elektronikus szótárból közvetlen linkek vezetnek a szavakat tartalmazó szöveghe-lyekhez a megfelelő projekt honlapján. A fontosabb sumer szövegtípusok közül egye-dül a történeti feliratok digitális feldolgozása nem készült még el.

Azt gondolhatnánk, hogy a sumerológia digitalizálása az assziriológia általános fejlődésének része. Ez azonban nem így van: a sumer szövegek interneten keresztül elérhető kiadásai jóval előrébb tartanak, mint az akkád szövegekéi. Az assziriológia két legfontosabb ágának eltérő fejlődése részben magyarázható azzal, hogy a sumerológia éppen azért jár előrébb az újabb technológiák alkalmazásában, mert korábban lemaradásban volt, vagyis a nyomtatott szövegkiadások és kézikönyvek hiánya az oka, hogy a sumerológusok ennyire készségesek a digitális médium alkalmazásában. E tanulmány azonban azt szeretné bemutatni, hogy a digitális sumerológia elterjedésében fontos szerepet játszanak a szöveganyag sajátosságai is. Ez a szöveganyag olyan problémákat vet fel, melyek megoldásában a kereshető, digitalizált szövegkorpuszok nélkülözhetetlen segítséget nyújtanak. A sumerológia esetében tehát a technológia és a problémák szerencsés egymásra találásáról van szó.

Fontos megemlíteni, hogy az online szövegkorpuszok használata alapvetően megváltoztatta a szövegekhez való hozzáférés lehetőségét is. Korábban a szövegekkel való foglalkozás joga és lehetősége egyenes arányban állt a kutató tudományos

hierarchiában elfoglalt helyével. A mindenki által hozzáférhető online szövegkorpuszok megszüntették az előjogokat és kiváltságokat, és lehetővé tették a szövegekkel való érdemi foglalkozást a társtudományok művelőinek is.

A tanulmány három részből áll. Az első részben az adminisztratív szövegekről lesz szó, azokról a sajátosságaikról, melyek magyarázzák a digitális szövegkorpuszok létezését. A második rész az adminisztratív szövegektől látszólag gyökeresen eltérő sumer irodalmi szövegek jellegzetességeit tárgyalja. Az utolsó rész pedig az irodalmi szövegeken végezhető kvantitatív nyelvészeti kutatások lehetőségeit mutatja be.

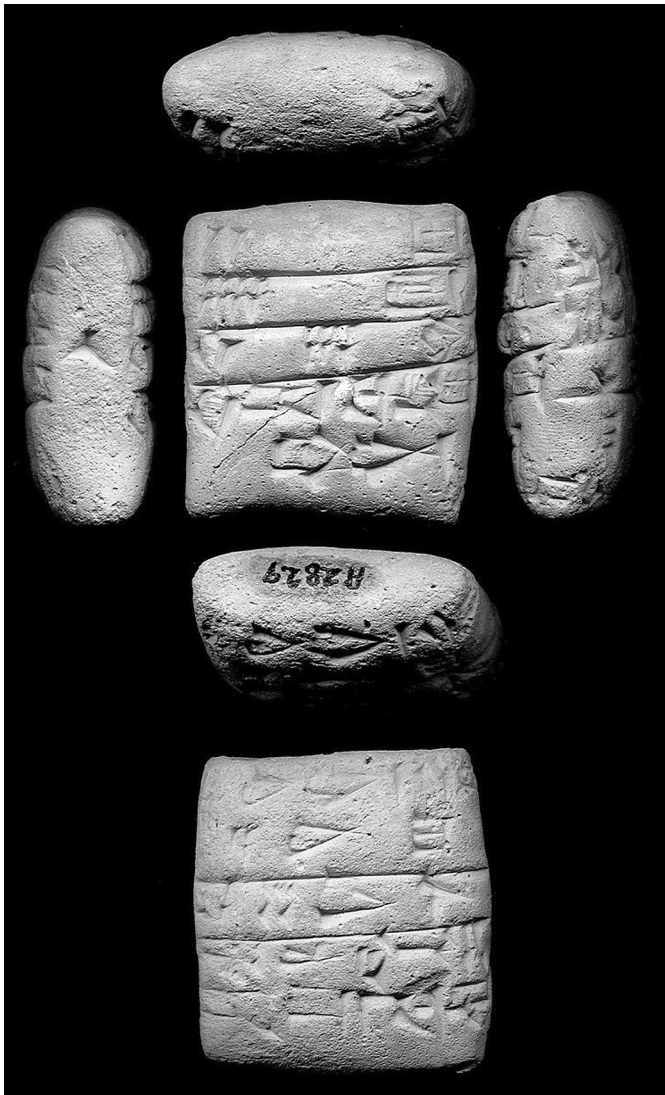
Adminisztratív szövegek a Kr. e. 3. évezred végéről

Az 1. ábrán egy adminisztratív szöveg látható a Kr. e. 3. évezred végéről, a III. Ur-i dinasztia harmadik királya, Amar-Szuen harmadik uralkodási évéből, mely az ún. középső kronológia szerint Kr. e. 2045-nek felel meg. A tábla tehát több mint négyezer éve íródott. A tábla eredeti mérete 30 x 28 x 13 mm, a fénykép a CDLI projekt honlapjáról származik.

A tábla a Nippurtól délkeletre fekvő Dréhem településről származik, melynek ókori neve Puzris-Dagan volt. Puzris-Dagan a III. Ur-i dinasztia állatállományának országos könyvelési központjaként működött Sulgi negyvenharmadik évétől Ibbi-Szuen, a dinasztia utolsó királya uralkodásának második évéig, azaz Kr. e. 2052-től 2027-ig, egy negyedszázadig. A dinasztia számára a juhok, szarvasmarhák, kecskék és egyéb állatok mind az élelmezés, mind a kultikus áldozatok miatt nagy jelentőséggel bírtak, ez magyarázza egy ilyen nagy volumenű szervezet létrehozását és fenntartását. Volt olyan év, amikor Puzris-Daganban majd 80 000 állat mozgását regisztrálták.

Két körülményt fontos megemlíteni a Puzris-Daganból előkerült szövegek értelmezésekor. Az első körülmény az, hogy a dréheimi szövegek nem ellenőrzött ásatásokból kerültek elő. Magyarul, valamennyi dréheimi tábla rablóásatásokból származik. A műkincskereskedelembe a 20. század első évtizedeiben kerültek, ekkor vásárolták fel őket a világ múzeumai és gyűjtői (lásd Sallaberger 1999: 201–206.). A CDLI projekt honlapjának kereső programja 13 567 dréheimi adminisztratív tábláról tud, ez a szám azonban csak a publikált táblákat tartalmazza. A III. Ur-i dinasztia korából a dinasztia összes lelőhelyéről mintegy 70 000 adminisztratív táblát ismerünk, melyekből kb. 40 000-et publikáltak napjainkig. A dréheimi szövegek előkerülésének körülményei azzal a következménnyel járnak, hogy a táblák értelmezésekor teljes egészében magukra a táblákra vagyunk utalva, régészeti adatok egyáltalán nem állnak rendelkezésünkre.

A másik fontos körülményt a szövegek természete jelenti. Az 1. ábrán látható szöveg a Dréheemből előkerült szövegek egyik alaptípusát képviseli. Két juh és nyolc bárány átvételét rögzíti, megadva a tranzakcióban részt vevő személyek nevét, a tranzakció pontos fajtáját és a tranzakció idejét napra, hónapra és évre. A tábla bal élén látható 10-es szám a táblán rögzített állatok számának összegzése, elhelyezése arra utal, hogy a táblát bal élükkel kifelé tárolhatták. A szöveg átírása, fordítása és szerkezete az alábbi ábrán látható:

1. ábra: Dréheimi adminisztratív tábla Amar-Szuen 3. uralkodási évéből (Kr. e. 2045) (OIP 121, 143; lásd Hilgert 2003)

1. 2 udu 2. 8 sila ₄	2 juh 8 bárány	}	TRANZAKCIÓN TÁRGYA
3. ud 7-kam	7. nap		TRANZAKCIÓN NAPJA
4. ki ab-ba-sag ₉ -ta 5a in-ta-e ₃ -a	Aba-szagá-tól Inta-e'a	}	TRANZAKCIÓN SZEREPLŐI
5b i ₃ -dab ₅	átvette		TRANZAKCIÓN FAJTÁJA
6. iti še-KIN-kud	12. hónap		HÓNAP
7. mu ^d gu-za ^d en-lil ₂ -la ₂ ba-dim ₂	Amar-Szuen 3. éve		ÉV
bal élen			
8. 10	10 darab állat		ÖSSZEGZÉS

2. ábra: Az OIP 121, 143-as tábla átírása, fordítása és szerkezete

A szakirodalomban az ilyen szövegeket mosócédula (angolul: *laundry list*) típusú szövegeknek csúfolják. Az elnevezés a szövegtípus fontos jellemzőire utal: ezek a szövegek efemer jellegűek, a bennük található specifikus adatok csak a legfontosabbakat rögzítik. Az ilyen adatok az előállító szervezet kontextusában kapnak valódi értelmet, mely a szöveg használói számára adott és ismert volt, s így a szövegek erre a kontextusra explicit módon nem utalnak.

Képzeld el, hogy Kr. u. 6000-et írunk, és azt a feladatot kapjuk, hogy egy 21. századi nagyvállalat adminisztratív struktúráját és működését kizárólag az általa kibocsátott okmányok alapján rekonstruáljuk, anélkül, hogy bármiféle háttérismerettel rendelkezni szerezhetnénk a szervezetéről és egységeinek fizikai elhelyezkedéséről. További nehézség, hogy a vállalat adminisztrációja által kibocsátott iratoknak csak egy véletlenszerűen kiválasztott része áll rendelkezésre, és az iratok a bennük előforduló személyeket legtöbbször csak a nevük szerint, a beosztásuk nélkül említik.

Ehhez az elképzelt feladathoz hasonló kihívással szembesül az, aki a dréheimi szövegek alapján megkísérli rekonstruálni a szövegeket előállító szervezet működését és felépítését. A feladat nem reménytelen, ezt számos kitűnő munka bizonyítja; az eddigi kutatások eredményeinek legjobb összegzését Sallaberger (1999) adja.

A III. Ur-i dinasztia adminisztrációs szövegeinek eredményes kutatása azon az elven alapul, hogy a korpusz egészét vizsgálva több információhoz jutunk a szövegeket előállító szervezetről, mintha csak az egyes táblákat néznénk. Ennél a pontnál érdemes visszatérni a digitalizáció jelentőségére a sumer szövegek értelmezésében. Könnyen belátható, hogy a szövegek jellege miatt még a legegyszerűbb számítógépes korpusz is megnövekszik a szövegek vizsgálatának eredményességét. A hatalmas adatmennyiség kezelésére ideális eszközt nyújt az új technológia – ezt ismerték fel a szöveganyag kutatói, és ezért vált a sumer adminisztratív szövegek digitalizálása ennyire elterjedté napjainkban.

Irodalmi szövegek a Kr. e. 2. évezred első feléből

Első pillantásra a mosócédula jellegű adminisztratív szövegektől alapvetően különbözőnek látszanak a sumer nyelvű irodalmi szövegek (lásd Black et al. 2004). A sumer irodalmi szöve-

gek döntő többségének kéziratjai az ún. óbabilóni korból, a Kr. e. 2. évezred első feléből származnak.

Az irodalmi szövegek értelmezése jóval kevésbé tűnik kontextusfüggőnek az adminisztratív szövegekéhez képest. Ez azonban illúzió. Inkább arról van szó, hogy az irodalmi szövegeknek sokkal egyszerűbb jelentést, értelmezést tulajdonítani, mint az adminisztratív szövegeknek. Egy történet, egy narratíva vagy egy himnikus költemény „adja magát”, és ha a nyelvi nehézségekkel megbirkóztunk, akkor ezeknek a szövegeknek könnyű értelmet adni saját, implicit és ezért adottnak és természetesen gondolt értelmezési keretünkben.

Az értelmezésnek ez a természetessége is lehet az oka, hogy a sumer irodalmi szövegek értelmezésekor sokáig a tartalmi kérdések álltak előtérben, és kevésbé volt fontos a kontextus, az intézmény, mely ezeket a szövegeket előállította.

Jól jelzi a hozzáállás változását a dél-mezopotámiai Urból előkerült irodalmi szövegek publikálási módja. Az Ur-i irodalmi szövegeket tartalmazó táblákat a British Museum által megjelentetett *Ur Excavations Texts* sorozat 6-os kötetének első és második része adta közre 1963-ban, illetve 1966-ban (Gragg–Kramer 1963 és 1966). Mindkét kötet a publikált táblák listájával kezdődik, mely a táblák szövegének rövid tartalmi ismertetését adja. Az érdeklődő kutató azonban sehol sem találja a táblák fizikai tulajdonságainak leírását a 60-as években kiadott kötetekben: a tábla méretét, vastagságát, típusát, az írás jellemzőit stb. Az Ur-i irodalmi táblák maradványát publikáló UET 6-os kötet harmadik részét 2006-ban, tavaly adták ki (Schaffer–Ludwig 2006). Ebben a kötetben a publikált táblák hiányolt adatai már megtalálhatók. Mindkét publikálási mód megfelel kora elvárásainak, az eltérő normák a megváltozott gondolkodásmódot jelzik. A 60-as években a táblák fizikai jellemzőit lényegtelen sajátosságoknak tartották, melyek nem segítik a szövegek értelmezését; napjainkra ez a szemlélet alapvetően megváltozott.

Az adminisztratív táblák fontos jellemzője volt az általuk rögzített szövegek efemer jellege. Az adminisztratív táblák egy adott tranzakció rögzítésére szolgáltak, és valószínűleg csak addig tartották meg őket, ameddig a táblán rögzített adat a szervezet számára jelentőséggel bírt. Az olyan okmányok, mint az 1. és 2. ábrán bemutatott OIP 121, 143, az adminisztrációs év végén esedékes összegző táblák elkészítése után elvesztették jelentőségüket. Azt gondolhatnánk, ha valamiben, akkor ebben jelentősen eltérnek az adminisztratív táblák az irodalmiaktól, hiszen az irodalmi szövegek egy viszonylag állandó hagyomány részei.

Érdemes azonban itt egy fontos megkülönböztetést tenni, mégpedig tábla és szöveg között. Az adminisztratív szövegek esetében ennek a distinkciónak nincs nagy jelentősége, mert az adminisztratív táblák jellemzően egyediek: rendszerint minden táblán különböző szöveg volt. Az irodalmi szövegek esetében azonban a tábla és a szöveg megkülönböztetése nagy jelentőséggel bír. Az egyes irodalmi kompozíciók szövege generációkon keresztül többé-kevésbé azonos formában hagyományozódott, de ennek a hagyományozódásnak az óbabilóni korban valószínűleg nem a szövegeket hordozó táblák voltak az elsődleges médiumai. Némileg meglepő módon ugyanis a sumer irodalmi szövegeket megőrző táblák nagy többsége ugyanolyan efemer jelleggel bírt, mint az adminisztratív szövegek táblái. Ezek a táblák az írni képes melléktermékei voltak, fiatal diákok írásgyakorlatai és dolgozatai. A sumer irodalmi szövegeket tartalmazó táb-

lák az óbabilóni korban nem egy ékírásos könyvtár megbecsült és féltve őrzött darabjai voltak, hanem az elvégzett gyakorlatok után szemétdombra vetett vagy más módon újrahasznosított, a rajta található szöveget tekintve értéktelennek tartott agyagdarakok. Megmaradásuk ilyen nagy számban valószínűleg éppen annak köszönhető, hogy a szövegek leírásának és megsemmisítésének megszokott ciklusát rendkívüli események félbeszakították. A legtöbb irodalmi táblát adó Nippurt és Urt a Kr. e. 18. század második felében a tengerföldi törzsek foglalják el; valószínűleg ennek hatására hagynak fel tevékenységükkel a magánházakban működő írni iskolák.

A sumer irodalmi szövegek kéziratjai tehát nem egy autentikusnak tekintett kézirat másolatai, hanem sokkal inkább egy részben szóbeli hagyomány pillanatnyi állapotát rögzítő szövegek voltak. A legtöbb kompozíció szövege több, esetenként akár 70-80 táblán maradt fenn. A táblák között voltak melyek a kompozíció teljes szövegét tartalmazták, de többségben voltak azok, melyek csak egy rövid részletét őrizték meg. Paul Delnero (lásd Delnero 2007) szerint az óbabilóni írni képzés során megtanult első tíz irodalmi kompozíció, az ún. Dekád esetében az egy sorra jutó fennmaradt kéziratok átlagos száma tizenhat. A táblatípusokat az írni képzés igényei alakították ki. A modern szövegkiadások irodalmi szövegei általában olyan rekonstruált szövegek, melyeket a kutatók a gyakran töredékes táblák szövegeiből ollóznak össze különböző szempontok alapján, és melyek ebben a rekonstruált formában az ókorban sohasem léteztek.

Az adminisztratív szövegek esetében a szövegek digitalizálására azért volt szükség, mert az a hatalmas mennyiségű explicit adat (személynevek, tranzakciók, dátumok) feldolgozását rendkívüli mértékben megkönnyíti. Az irodalmi szövegeknél hasonló explicit adatok csak nagyon ritkán állnak a rendelkezésünkre. A szövegeket létrehozó szervezet rekonstruálása szempontjából releváns információt a kéziratok implicit jellemzői hordozzák. A kéziratok típusa, a kézírás jellemzői, a tábla esetleges régészeti kontextusa, a kéziratípusok és a kompozíciók eloszlásának összefüggései azonban csak akkor kapnak jelentést, ha a kéziratokat nem egyenként, hanem egységes korpuszként vizsgáljuk. Ez az a szemlélet, mely nagy segítséget kap a szövegek adatainak digitalizálása révén, és ezáltal elősegítette a számítógépes adatbázisok gyors elterjedését a sumerológiában. A szövegek tartalmát vizsgáló kutatásokról a szövegek kontextusára koncentrált kutatásokra tevődött át a hangsúly, és így e kutatások az elmúlt évtizedben gyökeresen átalakították ismereteinket az irodalmi szövegeket létrehozó szervezetek, az óbabilóni írni iskolák működéséről.

Niek Veldhuisnak (Veldhuis 1997) a táblák tartalmának és típusainak rendszerszerű vizsgálatával sikerült rekonstruálnia az óbabilóni írni iskolák curriculumát. A korábbi elképzelések az irodalmi szövegek szükségszerűen idealizált önábrázolásán alapultak. Az implicit információk kiaknázása révén kialakított kép jóval pontosabb és megbízhatóbb. Ugyancsak Veldhuis (Veldhuis 2004) mutatja be, hogy az irodalmi szövegek értelmezési keretét nem a modern irodalomfelfogások, hanem a szövegeknek az írni képzésben betöltött funkciója adja. Veldhuis amellet érvel, hogy ezek a szövegek egy ún. kigondolt hagyomány (angolul: *invented tradition*) részei voltak, és az írniok mint társadalmi réteg sajátos identitásának a kialakításában volt szerepük.

Steve Tinney (Tinney 1999) a szövegtípusok és irodalmi katalógusok tanulmányozásával azonosította az irodalmi szövegek tanulmányozásának kezdetekor használt kompozíciók csoportját. Egy részükről azt is kimutatja, hogy a szövegek tartalmi és formai jegyeit sokkal inkább az oktatás igényeivel, mint esztétikai elvekkel lehet magyarázni.

Eleanor Robson (Robson 2001) egy nippuri magánházban, az ún. F házban található írni iskola szöveganyagát elemezte a máshol talált táblák, illetve az óbabilóni irodalmi korpusz egészével összehasonlítva. Robson statisztikai módszerek alkalmazásával, a régészeti és filológiai adatok egybevetésével mutatta ki a különböző írni iskolák curriculumainak különbségét.

Kvantitatív vizsgálatok sumer nyelvű szövegeken

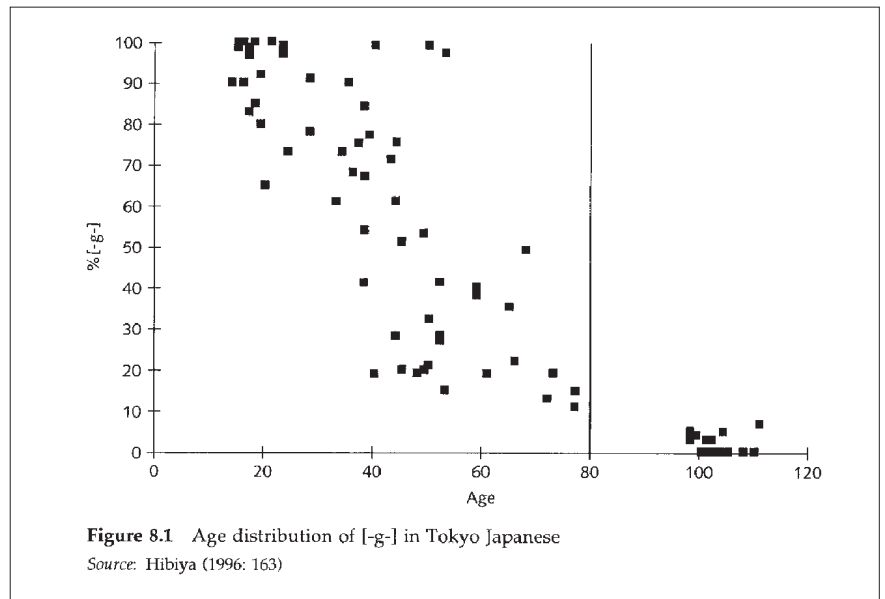
Az irodalmi táblák kontextusának vizsgálata mellett az online digitális korpuszok lehetőséget adnak a szövegek korábban elképzelhetetlen kvantitatív vagy statisztikai alapú vizsgálatára is. Az irodalmi szövegek kvantitatív vizsgálatának első eredményeit az oxfordi ETCSL projekt egy tanulmánykötetben jelentette meg (lásd Ebeling–Cunningham 2007). A kötet olyan irodalmi, nyelvtani és esztétörténeti kutatások eredményeit tartalmazza, melyek egytől egyig az ETCSL korpuszát használják kiindulópontként.

A következőkben az ETCSL korpuszán végzett kvantitatív vizsgálatok közül a nyelvszeti vizsgálatok elméleti háttéréről lesz szó. Egész pontosan arról, hogy a szöveganyag milyen sajátosságai teszik lehetővé az ilyen kutatásokat, és hogy azok eredményei milyen módon árnyalják az irodalmi szövegek kontextusára vonatkozó ismereteinket.

A sumer nyelvtani kutatás a kezdetektől fogva tudatában volt annak, hogy a Kr. e. 2. évezred első felében íródott sumer szövegek nyelvtana különbözik a megelőző évezred szövegeinek nyelvtanától. Ezek az eltérések leginkább a főnévi esetek, az igék mellett használt vonzatkeretek használatában, illetve az igealakok morfológiájában jelentkeztek. Megjelenésüket a szakirodalom azoknak a változásoknak tulajdonítja, melyek a sumer nyelv nyelvszociológiai státuszát érintették a Kr. e. 3. és 2. évezred fordulóján, és amelyek a sumer akkadizálódásához vezettek.

Ettől az időszaktól kezdődően ugyanis a sémi nyelvcsaládba tartozó akkad válik a térség domináns nyelvévé, a sumer nyelv pedig egyre inkább kiszorul a mindennapi használat kontextusaiból. Ez a folyamat számunkra elsősorban a sumer nyelvű szövegek bizonyos típusainak visszaszorulásán és eltűnésén, illetve a névadási szokások megváltozásán követhető nyomon (lásd Sallaberger 2004 és Woods 2006). A Kr. e. 18. század kezdetére a sumer nyelvű levelek, gazdasági és jogi szövegek szinte teljesen eltűnnek. Az ilyen típusú szövegeket ezután akkadul írják. Az irodalmi szövegek és az ún. királyfeliratok nyelve azonban az óbabilóni kor végéig továbbra is a sumer marad, bár a királyfeliratok jellemzően kétnyelvűekké válnak. A sumer a középkori latinhoz hasonló státuszra tesz szert: a vallás, a tudomány és az irodalom egyik fontos nyelvévé válik, és ezt a funkcióját az ékírásos írásbeliség végéig, időszámításunk kezdetéig megtartja.

A Kr. e. 2. évezred sumer szövegek nyelvtani sajátosságai, az ún. óbabilónizmusok, ahogy a szakirodalom gyakran utal rá-

3. ábra: Denazalizált veláris zárhangok eloszlása a tokiói japánban
Hibiya 1996 és Guy 2003, 385. alapján

juk, a szövegek nyújtotta implicit információk egyik fajtájának tekinthetők. A korábbi szakirodalom azonban nem találta meg azt az elméleti keretet, amely lehetővé tette volna ennek az implicit információnak a kiaknázását.

Ezt a hiányzó elméleti keretet a szociolingvisztika William Labov nevével fémjelzett irányzata nyújthatja (lásd például Labov 1978 és Guy 2003). A labovi irányzat elemi kategóriája a nyelvi változó: „a nyelvi változó alternatív nyelvi lehetőségek – legalább kétfágú – együttese egyazon dolog, jelenség, funkció kifejezésére” (Kiss 1995, 62.). Labov megközelítése azon az elven alapul, hogy az ilyen változók eloszlása soha nem véletlenszerű, hanem általában valamilyen nyelven kívüli paraméter függvénye. Ilyen paraméter lehet a tér, az idő vagy a társadalmi osztály. Labov megközelítésének egyik legnagyobb hatású eredménye az volt, hogy modern nyelvi anyagon kimutatta, a nyelvi változás tulajdonképpen egy nyelvi változó valamely értékének egyre népszerűbbé, elterjedtebbé válásának felel meg. Egy nyelvi újítás tipikusan a fiatalabb korosztályoknál kezdődik, és ennek a korosztálynak a fokozatos öregedésével terjed.

A 3. ábra egy nazalizált veláris zárhang denazalizált kiejtésének eloszlását mutatja az adatközlők korának függvényében a japán nyelv Tokióban beszélt változatában. Az adatfelvétel ideje 1986; a grafikonon látható, hogy a denazalizált változat előfordulásának gyakorisága az életkor emelkedésével egyre kisebb.

A nyelvi változás labovi megközelítése azt is feltételezi, hogy egy adott időben mind a nyelvi újítás, mind a régi alak megtalálható a nyelvben, a kétféle nyelvi alak előfordulási gyakorisága azonban korosztályonként, területenként vagy társadalmi rétegenként különböző.

De mi köze a labovi felfogásnak a sumer irodalmi szövegekhez? A választ a korábban már jellemzett kézirat hagyomány jellege szolgáltatja. Ezt a kézirat hagyományt többek között az jellemzi, hogy egy adott szöveg adott sora akár tíz-húsz különböző, nagyjából egyidejű, de feltehetőleg különböző személy által írt kéziratban maradt fenn. Ha a kéziratok között nyelvtani eltérés van, akkor ez tipikusan azt jelenti, hogy a kéziratok egy részében egy A alak található, a kéziratok egy másik részében pedig egy B alak, ahogy az a 4. ábrán is látható. A 4. ábra egy irodalmi levél 47. sorát mutatja, mely két kéziratban maradt

fenn. A H kéziratban a zid (‘igaz’) szónak nincs ragja, az I kéziratban ugyanez a szó egy /es/ szuffixummal van ellátva. Az I kézirat alakja valószínűleg az akkád hatását mutatja, vagyis Kr. e. 2. évezredre újításnak tekinthető. Hasonló változók, eltérő nyelvtani alakok nemcsak ugyanannak a szövegnek a különböző kéziratjai között azonosíthatók, hanem például ugyanannak az igének vagy kifejezésnek a különböző szövegekben előforduló használatai között is.

an ^den-lil₂ ^den^l-ki igi «{H:} zid»«{I:} zi-(X)-eš₃»
hu-mu-un-ši-bar-re-e-ne

([c.3.17] Letter from Išbi-Erra to Ibši-Suen about purchasing grain 47
[Isin, 2017 BCE])

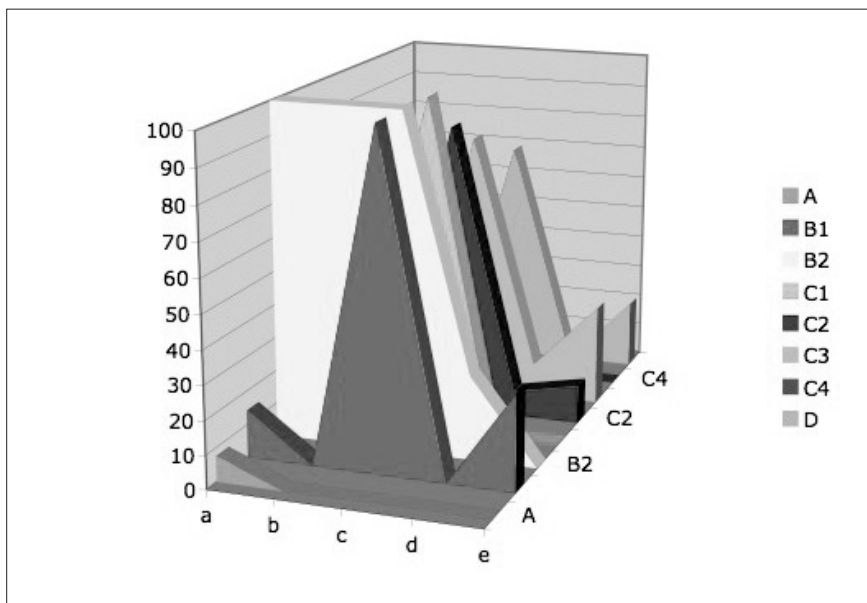
„May An, Enlil, and Enki look upon him approvingly”

4. ábra: Nyelvtani változók egy sumer irodalmi szövegben
(lásd az ETCSL 3.1.17 számú szövegét)

Az imént leírtakhoz hasonló nyelvi változók és megfelelő paraméterek kiválasztásával a 2. évezredre sumer szövegek óbabilonizmusai alkalmassá válhatnak arra, hogy az eddigénél árnyaltabb ismereteket nyújtsanak a 2. évezredre szövegek lejegyzőinek nyelvhasználatáról.

Az 5. ábrán egy olyan kutatás eredményeinek grafikus ábrázolása látható, mely egyetlen sumer ige, a „rápillantani” jelentésű *igi* – *bar* szerkezetének és vonzatainak változását vizsgálta. A kutatás öt nyelvi változót használt, melyeket a grafikonon az abc kisbetűi jelölnek. Valamennyi változó olyan nyelvi újítás, mely az akkád nyelv interferenciájával magyarázható. (A vizsgálat részletes leírását lásd: Zólyomi 2007).

A *c* változó például az ige szemantikai tárgyának, a „rápillantott” igei szereplőnek az esetére utal. A 3. évezredben ez a terminatív volt, a 2. évezredben viszont ugyanezt az igei sze-

5. ábra: A sumer *igi-bar* ige nyelvtani változóinak eloszlása, I.

replőt az ige gyakran az oblique-lokatív esettel jelölte. A *c* változó nagysága azt mutatja, hogy egy adott szövegcsoporthoz milyen százalékban használta az ige az oblique-lokatívot a terminatív helyett. A grafikonon másik tengelyén az abc nagybetűi a különböző korú és fajtájú szövegcsoporthoz jelölik. Az *A* a 3. évezredi szövegeket, a *B* a 2. évezredi királyfeliratokat jelöli, *B1* és *B2* a különböző dinasztiákra utal. *A C* az uralkodói nevek alapján datálható irodalmi szövegeket jelöli (az arab számok itt is a dinasztiákra utalnak), a *D* pedig azokat, amelyek az uralkodói nevek alapján nem datálhatók.

Az 5. ábrán látható grafikonon a legfeltűnőbb jelenség az *a*, *b*, illetve *c* változók gyökeresen eltérő eloszlása. A *c* változó egy szövegcsoporthoz kivételével mindenhol egyenletesen igen nagy százalékban fordul elő, míg az *a* és *b* változók elsősorban a *B2* szövegcsoporthoz jellemzők (ez a szövegcsoporthoz egyébként a babilóni székhelyű Hammurapi dinasztia királyfeliratait tartalmazza).

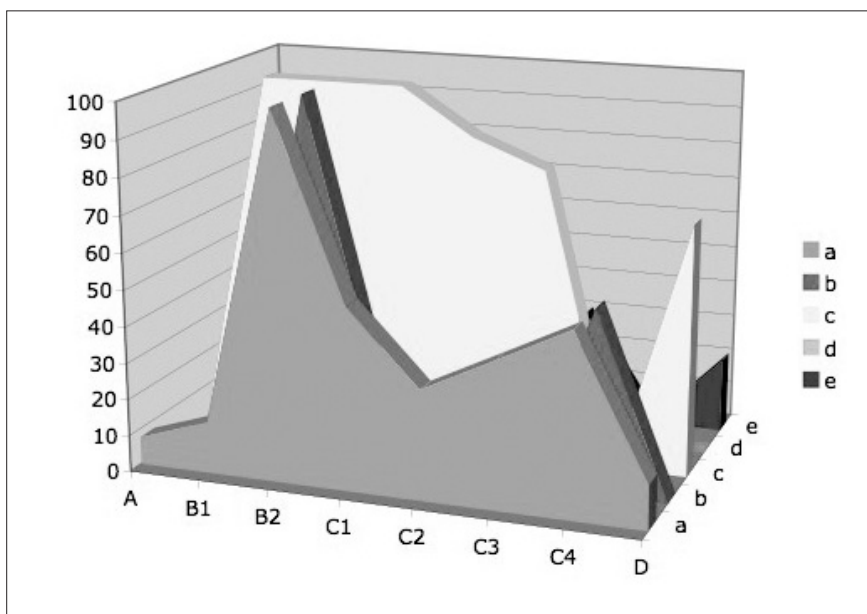
A 6. ábra a tengelyek felcserélésével ugyanennek a jelenségnek egy másik oldalát mutatja. A 3. évezredi szövegeket tartalmazó *A* szövegcsoporthoz, ahogy az várható, a változók gyakori-

risága szinte nulla. A *c* változó előfordulása minden szövegcsoporthoz egyenletesen nagy. A *B2* szövegcsoporthoz hosszán elhúzódozó fala pedig azt jelzi, hogy ennek a szövegcsoporthoz a leginkább akkadizált a nyelvtana, ebben a szövegcsoporthoz valamennyi változó nagyon gyakori.

Érdekes módon a viszonylag konzervatív nyelvtant felmutató irodalmi kéziratok zöme éppen a Hammurapi-dinasztia idejére datálható. Ez vagy arra utal, hogy az irodalmi kéziratok nyelvtana jobban ellenállt a kortárs nyelvhasználatnak, vagy azt jelzi, hogy a messze északi Babilónban a sumer akkadizálódása jóval nagyobb mértékű volt.

A kérdést csak további kutatások, egy jóval nagyobb minta vizsgálatával lehetne eldönteni, ez a cikk csupán a módszertan lehetőségeit kívánta bemutatni.

A cikk a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományok Osztálya által „Ókortörténeti kutatások Magyarországon” címmel rendezett tudományos ülésen 2007. május 10-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

6. ábra: A sumer *igi-bar* ige nyelvtani változóinak eloszlása, II.

Szakirodalom

- Black, Jeremy – Graham Cunningham – Eleanor Robson – Gábor Zólyomi (2004), *The Literature of Ancient Sumer*, Oxford – New York.
- Delnero, Paul (2007), „Pre-Verbal /n/: Function, Distribution, and Stability”: Ebeling – Cunningham 2007, 105–143.
- Ebeling, J. – Cunningham, G. (2007) (szerk.), *Analyzing Literary Sumerian: Corpus based Approaches*, London.
- Gadd, C. J. – S. N. Kramer (1963), *Literary and Religious Texts I*. (Ur Excavations Texts, 6, I), London.
- Gadd, C. J. – S. N. Kramer (1966), *Literary and Religious Texts, 2*. (Ur Excavations Texts, 6, II), London.
- Guy, Gregory R. (2003), „Variationist Approaches to Phonological Change”: Brian D. Joseph – Richard D. Janda (szerk.), *The Handbook of Historical Linguistics*, Malden, MA etc., 369–400.
- Hibiya, Junko (1996), „Denasalization of the Velar Nasal in Tokyo Japanese”: Gregory Guy et al. (szerk.), *Towards a Social Science of Language: Papers in Honour of William Labov, I–2.*, Amsterdam–Philadelphia, 161–173.
- Hilgert, Markus (2003), *Drehem Administrative Documents from the Reign of Amar-Suena* (Cuneiform Texts from the Ur III Period in the Oriental Institute, 2; Oriental Institute Publications, 121), Chicago, IL [a könyv pdf-változata letölthető a következő címről: <http://oi.uchicago.edu/pdf/OIP121.pdf>].
- Kiss Jenő (1995), *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*, Budapest.
- Labov, William (1978), *Sociolinguistic Patterns*, Oxford.
- Robson, Eleanor (2001), „The Tablet House: A Scribal School in Old Babylonian Nippur”: *Revue d'Assyriologie et d'Archéologie orientale* 95, 39–66.
- Sallaberger, Walther (1999), „Ur III-Zeit”: Pascal Attinger – Markus Wäfler (szerk.), *Mesopotamien. Akkade-Zeit und Ur III-Zeit*, Freiburg, Schweiz – Göttingen, 121–390.
- Sallaberger, Walther (2004), „Das Ende des Sumerischen. Tod und Nachleben einer altmesopotamischen Sprache”: Peter Schrijver – Peter-Arnold Mumm (szerk.), *Sprachtod und Sprachgeburt* (Münchner Forschungen zur historischen Sprachwissenschaft, 2), Bremen, 108–140.
- Schaffer, Aaron – Marie-Christine Ludwig (2006), *Literary and Religious Texts 3*. (Ur Excavations Texts, 6, III), London.
- Tinney, Steve (1999), „On the Curricular Setting of Sumerian Literature”: *Iraq* 61, 159–172.
- Veldhuis, Niek (1997), *Elementary Education at Nippur. The Lists of Trees and Wooden Objects*, Groningen [a könyv pdf-változata letölthető a következő címről: <http://socrates.berkeley.edu/~veldhuis/EEN/EEN.html>].
- Veldhuis, Niek (2004), *Religion, Literature, and Scholarship: The Sumerian Composition Nanše and the Birds, with a Catalogue of Sumerian Bird Names* (Cuneiform Monographs, 22), Leiden–Boston.
- Woods, Christopher (2006), „Bilingualism, Scribal Learning, and the Death of Sumerian”: Seth L. Sanders (szerk.), *Margins of Writing, Origins of Cultures* (Oriental Institute Seminars, 2), Chicago, IL, 91–120. [a könyv pdf-változata letölthető a következő címről: <http://oi.uchicago.edu/pdf/OIS2.pdf>].
- Zólyomi, Gábor (2007), „Variation in the Multiword Expression *igi bar* in the Old Babylonian Period”: Ebeling–Cunningham 2007, 316–350.